૨૦

ત:

વ્યક્ત

થાય છે. આ જ..

ક્તને વ્યક્ત સ્વરૂપ દિધું

બાદશાહ થાય છે; પણ કારણ...

તપાસતા નથી. સ્વરાજ્યનો જે પ્રશ્ન બાદશાહ સંબંધી નથી, તથા આ અવ્યક્ત ભાવના સંબંધી પણ નથી એ પ્રથમ લક્ષમાં રાખવું જોઇએ. કોઇ પણ દેશ હોય—તેને રાજા જોઇએ, વ્યવસ્થા કરનાર કોઇ પણ મનુષ્ય જોઇએ, અને તે દેશમાં એક પ્રકારનું રાજ્ય પણ ચાલવું જોઇએ.

રાજ્યસત્તાના હંમેશ બે વિભાગ થાય છે. એક સલાહકાર મંડળ અને એક કાર્યકારી મંડળ. હાલ હિંદુસ્થાનમાં સ્વરાજ્ય સંબંધી જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે તે ઉપરોક્ત અવ્યક્ત કલ્પના સંબંધી નથી. અમારી પર કોણે રાજ્ય કરવું જોઇ

ન ન, કુટુંબવડે કોના અધિષ્ઠાન તળે તે રાજ્ય ચલાવવું જોઇએ, તે સંબંધી આ પ્રશ્ન નથી. ઇંગ્રેજ લોકોનાજ હાથ નીચે, ઇંગ્રેજ પ્રજાની દેખરેખ હેઠળ ઇંગ્રેજ રાષ્ટ્રની સહાયથી, તેઓની સહાનુભૂતિથી અને તેઓની ખરી લાગણીથી તેઓની જે કંઇ ઉચ્ચ ભાવનાઓ છે તે ભાવનાઓના યોગવડે આપણે આપણું કલ્યાણ કરી લેવું જોઇએ; એ વાત નિર્વિવાદ છે.

ત્યારે જો આ બાબત આપણે ગૃહીત ધરીએ કે ઇંગ્રેજ સરકારના ઇંગ્રેજી રાજ્યની મદદથી આપણો ભાગ્યોદય આપણે કરી લેવાનો છે તો પછી તમે શું માગો છો ? એ બીજો પ્રશ્ન ઉ૦ સ્થિત થાય ે. તેનો ઉત્તર પુનઃ મ્હેં જે ભેદ આપને કહ્યો તે ભેદમાં છે. સરકાર અવ્યક્ત હોય પરંતુ તે જ્યારે વ્યક્ત થવા લાગે છે ત્યારે તેના હાથથી તેના કૃતિવડે તે રાજ્યની વ્યવસ્થા રખાય છે. આ જે વ્યક્ત ભાવ છે તે અવ્યક્ત સરકારથી ભિન્ન છે. કેવી રીતે ભિન્ન છે બ્રહ્મ તો પરબ્રહ્મ જેવી રીતે માયાથી ભિન્ન છે તેવી રીતે. આ વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત શબ્દો મેં વેદાન્તમાંથી લીધેલા છે. નિર્ગુણ 'સરકાર' એટલું ... ભિન્ન, અને માયાના મોજામાં આવવા

લાગે ત્યારે તેને જે વ્યકત સ્વરૂપ આવે છે ભિન્ન. ત્યારે આ માયાના જે વ્યવહાર છે તે પલટાવાનાજ. માયાનું લક્ષણ શું ? ક્ષણેક્ષણે બદલાવું. જે સરકાર સ્થિર રહેવાના તે એક અવ્યકત સરકાર; અને વ્યકત સરકાર ક્ષણેક્ષણે પલટાવાના છે.

'સ્વરાજ્ય' એ શબ્દ જે હાલ નીકળ્યો છે તે વ્યકત સરકાર સંબંધી છે. અવ્યકત સરકારને કાયમ રાખીને વ્યકત સરકાર જે પળે પળે બદલાવાના છે તેમાં કિયા પ્રકારનો ફેરફાર થાય તો આપણા દેશને શ્રેયસ્કર થઇ પડે તે પ્રશ્ન સ્વરાજ્યનો છે; અને આ સ્વરાજ્યનો પ્રશ્ન એટલે કે આપણા હિંદુસ્થાનમાં હાલ જે પ્રકારનો કારભાર ચાલી રહ્યા છે તે કોના હાથમાં હોવો જોઇએ, એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. અવ્યકત સરકાર—ઇંગ્રેજ સરકાર—અમે બદલવા ઇચ્છતા નથી. વ્યકત સ્વરૂપ જે છે તે માત્ર હાલ જેના હાથથી આ અવ્યકત સરકાર કાર્ય કરાવી લ્યે છે તેના હાથમાંથી બીજા કોઇના હાથમાં આવે એવું અમારૂં કહેવું છે. જેના હાથથી આ કારભાર ચાલે છે તેને સ્થાને અન્ય કોઇના હાથથી, અન્ય કોઇની સહાયથી, અન્ય કોઇ વ્યકત મૂર્તિના હાથથી

થાય તો વિશેષ હિતકારક થઇ પડે એવી સ
જથી હાલની સ્વરાજ્યની હીલચાલ ચાલે
હમણા હિંદુસ્થાનમાં જે સ્વરાજ્યની હીલચાલ ચા
છે તે પ્રધાન મંડળ બદલવા માટે છે. હિંદુસ્થાન
કોણ રાજ્ય કરે છે? બાદશાહ આવીને કરે છે ?
મ્હોટે પ્રસંગે દેવના જેવું તેમનું સરઘસ કહા
તેમના પ્રત્યેની આપણી નિષ્ઠા આપણે પ્રદ
કરવી એટલુંજ તેમનું કામ છે. ત્યારે રા
કારભાર કોની માર્ફત ચાલે છે? હાલ જે
છે તેની માર્ફત. સ્ટેટ સેક્રેટરી, વાઇસ
ગવર્નર છે; તેના હાથ નીચે કલેક્ટર, પટેલ
પોલીસ સિપાઇને આપણે છેવટે લેશું-તેની
ચાલે છે. એક પોલીસ સિપાઇ બદલીને
... આપો એમ કહેવું

લાગુ પડે છે. સ્ટેટ સેક્રેટરી જે રાજાનો પ્રધા
જે રાજાનો નોકર છે તે રાજાનીજ અમ્હે
છીએ.

હાલની રાજ્ય વ્યવસ્થા બરોબર ચ
એમ જો તમને લાગતું હોય તો મ્હા
કહેવાનું નથી. હાલ જે કૉંગ્રેસો ભર
કૉન્ફરંસો ભરાય છે, તેમાં તમે આવીને
કે અમારું કુલકરણી વતન લઇ લીધું,
ખાતાં સંબંધી અમારી પર જુલમ
આવ્યો; શિક્ષણ પણ અમને જે પ્રકારનુ
જોઇએ તે પ્રકારનું મળતું નથી. આ
મૂળ શું છે? તમને શિક્ષણ કેમ મળતું
આબકારી ખાતાની (દારૂની) દુકાનો જ્યાં
ન જોઇએ ત્યાં શા માટે ઉઘાડવામાં આ
જંગલ મધ્યે રિઝર્વ ફૉરેસ્ટ, અમુક ફૉરેસ્ટ
ફૉરેસ્ટ એવા પ્રકારના કાયદા થાય છે
માટે થયા? આ સર્વ પ્રશ્નો એવા પ્ર
કે તે સર્વનો એકજ ઉત્તર છે. સત્તા
હાથમાં આવી હોત અથવા તેઓને ?
તમે અધિકારી હોત અથવા તેઓનો
લોકમતને જવાબદાર હોત તો ઉપર પ્ર
[illegible]

શકાય તેમ નથી. એમ થાય છે તેનું કારણ એ કે સત્તા તમારા હાથમાં નથી. તમે કે જેના કલ્યાણાર્થે આ સર્વ વ્યવસ્થા કરવાની છે તે તમે તેઓને આ બાબતો કરવાનો અધિકાર આપેલો નથી.

અમારે કંઇ માગવાનું હોય છે તો તે ન્હાના બાળક જેવું થઇ પડે છે. ન્હાનું બાળક ભૂખ લાગે છે ત્યારે રડે છે. ભૂખ લાગી છે તેમ તેનાથી કહી શકાતું નથી. ત્યારે માએ જાણી લેવાનું કે તેને ભૂખ લાગી હશે કે પેટમાં દુઃખતું હશે. કેટલીએક વાર તેના અવળા ઉપાય થાય છે. તેવી હાલ આપણી સ્થિતી થઇ છે. તમને કુર્યા ડંખે છે એજ પ્રથમ તમને બીલકુલ ખબર નથી. તે તમને સમજાવા લાગ્યું ત્યારે તમે બોલવા લાગ્યા. પરંતુ તમારા કહ્યા પ્રમાણે કરાવી લેવાની શક્તિ તમારા હાથમાં નથી. એવી સ્થિતી હોવાથી હાલ શું થઇ પડયું છે જે કંઇ કરવાનું હોય, જે કંઇ તમારે જોઇએ—ઘરમાં કુવો ખોદાવવાનો હોય તોપણ કલેકટર સાહેબને અરજી કરો. જંગલમાં વાઘ મારવાનો હોય, કલેકટર સાહેબને અરજી કરો. ઘાસ મળતું ન જંગલમાંથી લાકડાની ભારી મળતી ન

હોય, ઘાસ કાપવાની પરવાનગી જોઇતી હોય તો કલેક્ટર સાહેબને અરજ કરો. એટલે કે આ સવ દુબળા જેવું થઇ પડયું છે. એવી વ્યવસ્થા અમ જોઇતી નથી, એના કરતાં કોઈપણ સારી વ્યવસ્થ જોઇએ તે સ્વરાજ્ય. તે હોમ રૂલ.

પ્રથમ પ્રથમ એ પ્રશ્ન નીકળતો નથી. ને પ્રમાણે છોકરો ન્હાનો હોય ત્યારે તેને કંઇ ખબ પડતી નથી, મ્હોટો થાય ત્યારે સમજવા લા છે. પછી તેને લાગે છે કે આપણા ઘરન વ્યવસ્થા કંઇ પણ આપણા મત પ્રમાણે ચા તો સારૂં. તેવીજ રીતે દેશનું છે. આ રાજ્ય કારભાર કરનારા લોક વિલાયતથી કોઇ એ પ્રકારના નિયમ અને કાયદાથી નિમવામાં આ છે, અને તેઓનું ધોરણ કિયા પ્રકારનું હો જોઇએ તે તે કાયદાની મર્યાદામાં નિયમ કરેલ હોય છે. આ નિયમ સારા હશે કે ખરાબ હશે કદાચ સારા હશે. ઘણાજ સુયંત્રિત હશે, વ વસ્થિત હશે, તેવા નથી એમ હું નથી કહેતો પરંતુ અન્યના હાથની વ્યવસ્થા ગમે તેટલ સારી હોય તોપણ જેને એ વ્યવસ્થા કરવાનો અધિકાર મળવો જોઇએ, તેને હમેશાં તે પ્રિય હોય છે એવું નથી. સ્વરાજનું એ તત્ત્

તમને તમારો કલેકટર ચુંટવા અધિકાર મ
તો તે કલેકટર હાલના કલેકટર કરતાં કંઇ વધારે
કામ કરશે, એમ કહી શકાય નહી. કદાચ
નહીં; કદાચ તેનાથી ઉતરતું પણ કરે તે મ
કબુલ છે. પણ તેમાં અને આમાં ભેદ એવો
કે આ અમારો ચુંટેલો હોય છે. અમારામાં
મનુષ્ય હોય તો અમે જે રીતે સંતુષ્ટ રહીએ
પ્રત્યે તેનું લક્ષ હોય છે. અને જે બીજો
છે તેને લાગે છે કે અમારી બુદ્ધિથી જે
તે અન્યને સારૂં લાગવુંજ જોઇએ, લોકોનું
સાંભળવું, હું એટલો શીખેલો છું, મ્હને એ
પગાર મળે છે, મ્હારામાં એટલી પ્રવિણતા
હું કરીશ તે લોકોનું અકલ્યાણ શા માટે કર
તેનો ઉત્તર એટલોજ કે એવું અભિમાન છે
જેના પેટને ચીમટો લાગે છે તેને તેનો અ
નથી. એટલુંજ તેનું કારણ, બીજું કંઇ કારણ
ત્યારે આપણી જે જે ફરીયાદો ઉ
ક્રમ રીતે વિવેચન કર

વિશિષ્ટ ફરક અમારે જોઇએ છે, અને તે
ક્યાંથી ઇંગ્રેજી રાજ્યને કંઇ નુકસાન થશે
મને માત્ર કંઇ લાગતું નથી. તે રાજ્ય પ
શો ફરક કરવો જોઇએ, તે બાબત પ્રતે
પુષ્કળ લોકોનું મન લાગેલું છે. મારા
વ્યવસ્થાનો અધિકાર જ્યારે હું માગું
એમ કહેતો નથી કે તમારી જે પ્રાપ્તિ
મ્હેને આપો અને ખર્ચ કરતા નહી
અમારેજ કરવાનો, પૈસા પણ એકત્ર
આ જે એક પ્રકારની સંયુક્ત જ
છે તે અમારે જોઇએ છે; પછી અ
કરવાનું છે તે જોશું. હાલ એવો વાંધો
બ્યુરોક્રેસીના લોક આવે છે, અધિકાર
લોક આવેછે, તેઓ કહેછે અમાર
પ્રમાણે કરો. અમે કહીએ છીએ અ
અનુસાર કરો એટલે દુઃખનું

છે. મ્હારે વ્યવસ્થા કરવાનો હક્ક સંપાદન કરવો જોઇએ; એટલે હું તેનાં કરતાં સારી વ્યવસ્થા રાખીશ, તેવો તેને વિશ્વાસ હોય છે. તેવી રીતે તે વ્યવસ્થા રાખેજ છે એમ નથી. કદાચ ઉડાઉ હોય તો બાપના પૈસા ઉડાવી નાખે છે; પરંતુ પોતે સારી વ્યવસ્થા કરી શકશે એવું તેને લાગેછે. અને આ ઉભય વચ્ચે વિરોધ થાય નહી તે માટે કાયદાથી એવી મર્યાદા કરવામાં આવેછે કે ૨૧ વર્ષ થયાં કે ટ્રસ્ટીએ પોતાની દેખરેખ પુરી કરીને છોકરાના તાબામાં આપવી. આજે વ્યવહારની વાત તેજ દેશ અથવા પ્રજાને લાગુ પડેછે. દેશના લોક સુશિક્ષિત થયા, તેઓને પોતાનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો તે સમજાવા લાગ્યું; ત્યારે તેઓને માટે જે બીજા લોકો વ્યવહાર કરતા હોય તે વ્યવહાર આપણા હાથમાં આવે તેવી ઇચ્છા થવી તે બીલકુલ સ્વાભાવિક છે. પણ નવાઇ જેવું એ છે કે આ ઇતિહાસમાં અથવા રાજનીતિશાસ્ત્રમાં ૨૧ વર્ષનો કાયદો નથી. (માનો કે) સો વર્ષ તમે એકાદ દેશને શિક્ષણ આપ્યું. હવે તેનો કારભાર તેના હાથમાં આપો એવું કહેનારો કાયદો યાદી કદાચિત કલ્પીએ તોપણ તેનો અમલ થઇ શકે

નહી. આ અમલ બજાવણી તે લોકોએજ કરાવી લેવી જોઇએ, તે તેઓનો હક્ક છે. ત્યારે એવી કોઇ વ્યવસ્થા આપણે ત્યાં જોઇએ. અગાઉ કંઇક એવી વ્યવસ્થા હતી; તેવી વ્યવસ્થા હાલ નથી. અને આપણી આ સર્વે માગણીઓનું, આપણને જે દુ:ખ થાય છે તેનું આપણને જેની ન્યુનતા છે તેનું અને રાજ્ય કારભારમાં આપણને જે અસગવડ નજરે પડે છે તે સર્વેનું મૂળ એમાં છે, અને એવી રીતે તે મૂળની ચિકિત્સા કરી તેનીપર જે ઉપાય યોજ્યો છે તેને હોમરૂલ એમ કહે છે તેનું નામ સ્વરાજ્ય. ટુંકમાં કહેતા આપણા સંબંધી જે વ્યવસ્થા તે આપણા હાથમાં હોવી જોઇએ એવી માગણી તે સ્વ-રાજ્યની માગણી.

લોકોના હાથમાં અધિકાર આવવો એ રાજ્ય કારભારનું ઉત્કૃષ્ટ તત્વ છે. આ સંબંધી કોઇ વાદ કરતું નથી. કારણ જે જે અધિકારી છે તેના દેશમાં તેજ પ્રકાર ચાલુ છે. ત્યાં જ્યાંને તેઓને તેજ તત્વનું પ્રતિપાદન કરવું પડે છે. ત્યારે ઇતિહાસનું આ તત્વ અસત્ય છે એવું કોઇ કહેતું નથી. ત્યારે અડચણ શું? હિંદી લોકો સ્વરાજ્યને માટે આજ પાત્ર થયા નથી એમ સ્પષ્ટ

ચ તંત્રમાં ત્રયાણાં ધૂર્તાનામ્ (ત્રણ ધુતારાના) ...તાં છે તેના જેવા છે. તે વાર્તા આ પ્રમાણે. એક ગામડાનો મનુષ્ય એક ઘેટું માથે લઇને આવ્યો હતો. એક ઠગે તેને કહ્યું કે ત્હારા માથા પર બકરી છે. બીજાએ કહ્યું ત્હારા માથાપર કુત્રો છે. ત્રીજાએ વળી કંઇ ત્રીજુંજ કહ્યું (તેથી) તેણે ઘેટું નાંખી દીધું (અને) ધુતારાઓ ઘેટું લઇ ગયા. તેના જેવી આપણી સ્થિતિ છે. આ મનુષ્ય સ્વભાવની વાત છે; તેવાજ આપણામાંના કેટલાક લોક છે.

અમે પાત્ર શા માટે નથી? અમારામાં શું પાત્રતા લાવવામાં આવી નથી? અમે કાર્ય કર્યું નથી! અમારા માતાપિતાએ કાર્ય કર્યું નથી? અમે કેમ પાત્ર નથી? શું અમને નાક નથી? આંખ નથી? કાન નથી? બુદ્ધિ નથી? લખતાં આવડતું નથી? શું અમે ગ્રંથ વંચ્યા નથી? શું અમને ઘોડે બેસતાં આવડતું નથી? કેમ નથી અમે પાત્ર? શેકસપીઅરના એક નાટકમાં એક યાહુદીએ પુછેલા પ્રશ્ન માફક હું તમને પુછું છું; અમને શું નથી? 'તમે કામ કર્યું નથી' અમને સોપ્યુંજ નથી, ત્યારે કયાંથી અમે કરીએ

આમને સોંપ્યું અને અમે કર્યું નહી
બન્યું હતું કે ? વિલાયતથી બિન વાકેફગાર,
બિનઅનુભવી, ૨૧ વર્ષનો માણસ તમે લાવો
તેને શું કરતાં આવડે છે ? તેને ક્યાં અનુભવ
હોય છે? તે એકદમ આવે છે કે અત્રે ઍસિસ્ટંટ
કલેક્ટર થાય છે, અને ૬૦ વર્ષનો મામલતદાર
...
...ય છ, તો પણ તેના ઉપર આજ ૨૧ વર્ષનો
ઍ. કલેક્ટર. ૬૦ વર્ષનો અનુભવ ફોકટ ! ૨૧
વર્ષનો મનુષ્ય આવે છે તે તમને હુકમ કરવા
લાગે છે; આ ૬૦ વર્ષના મામલતદારને ઘણું
કરીને તે પોતા સામે ઉભો કરે છે. બેસવા ખુરશી
પણ આપતો નથી. અને આ બિચારો ૧૫૦—
૨૦૦—૪૦૦ રૂપીયા મેળવવાના હોય છે તેથી
તેની સામે હાથ જોડીને ઉભો રહે છે. ત્યારે આ
મામલતદારે અનુભવ મેળવવો કેવી રીતે ? આ
શી રીતે પાત્ર થાય ? અને આ ગાડું કેમ ચાલે !
એનો કોઇ વિચાર કર્યો છે કે ?

હિંદુસ્થાનના લોકો સ્વરાજ્યને લાયક નથી.
તેમના હાથથી પોતાના રાજ્યનો બંદોબસ્ત
બરોબર રાખી શકાશે નહી. એ વાત જો ખરી
હોત તો આ દેશમાં પ્રાચિન કાળમાં હિંદુ અને
મુસલમાનોએ રાજ્યો કર્યાં ન હોત. આ દેશમાં

પહેલાં આપણા રાજ્યો હતાં. વ્યવસ્થા કરનાર પુરૂષો હતા; તેનો પૂરાવો એટલોજ આપવાનો કે ઇંગ્રેજ સરકાર આ દેશમાં આવ્યા પહેલ કંઇક પણ વ્યવસ્થા હતી, સર્વત્ર અંધાધુંધી નહોતી. એક મનુષ્ય બીજાને કંઇ મારતો નહોતો. આવી જે વ્યવસ્થા હતી તો એને પાત્ર નથી એમ કેમ કહેવાય? હાલના કાળમાં શાસ્ત્ર (Science) ની પ્રગતિ થઇ છે, માહિતી વધી છે, અનુભવનો એક ઠેકાણે સંગ્રહ થયો છે. ત્યારે આગાઉ કરતાં વધારે છુટ અમારે જોઇએ છે. અને અમે વિશેષ પાત્ર થવા જોઇશું. કેટલા દિવસ શીખવશો? એક પેઢી ૨ પેઢી કે ૩ પેઢી? કંઇ મર્યાદા બાંધો.

તમે અમને શીખવવા આવ્યા ત્યારે ઘરમાં છોકરાં માટે અમે શિક્ષકની નિમણુંક કરીએ છીએ ત્યારે કેટલા દિવસમાં શિખવશો: ૧૦ વર્ષમાં, ૨૦ વર્ષમાં કે ૨૫ વર્ષમાં એવા પ્રશ્ન તેને પુછીએ છીએ. બે માસમાં, ચાર માસમાં; પણ એ અમારી ગણત્રીની બહાર, જે છોકરાનો જે અભ્યાસ ૬ માસમાં થાય તેટલા તેને માટે તે ૧ વર્ષ થશે એમ કહે તો અમે તેને કહીએ છીએ કે જા, તું નકામો છે, એમ બીજો શિક્ષક

નીમશું. ત્યારે એવી રીતે લોકોપર-લોકોપર-જે લોકોનું શિક્ષણ આ અધિકારીઓને તાબામાં છે, તેઓને સુધારવા એ અધિકારીઓનુ કર્તવ્ય છે તે કર્તવ્ય કરવાનું એક બાજુપર રહ્યું. પ્રયત્ન કરે છે બીજી બાજુપર. શું માયસોરમ વ્યવસ્થા અટકી પડી છે? (ત્યાં) કોણ કામ કરે છે? માયસોરનો રાજા હિંદુ, પ્રધાન હિંદુ, પ્રજા હિંદુ હાથ નીચેનાં અમલદારો હિંદુ, માયસોર એવડું રાજ્ય ચલાવે છે તો માયસોરની પેલી તરફના બે છલ્લાનાં લોકોને કહે છે કે એવી રીતે ચલાવતાં આવડશે નહી.

હું એમ પુછું છું કે, બાદશાહ ને સીવીલ સર્વંટે કારભાર ચલાવ્યો તો શું? અથવા આપણા ભેળવી આહેંએ ચલાવ્યો તો શું? બાદશાહનું શું એમાં કંઇ પણ નુકસાન છે? તે રાજ્ય કાયમનુ છે; તે બાદશાહ કાયમજ છે. ફરક એ થવાને કે, તેની પાસે એક ગોરો નોકર હતો તે કાળો થવાનો. ત્યારે આ વિરોધ કોની તરફથી થાય છે તો જે લોકો અધિકારારુઢ થયા છે તેની તરફથ આ વિરોધ થાય છે. આ વિરોધ બાદશાહ તરફથ થતો નથી. એમાં કંઇ બાદશાહની દૃષ્ટિથી અર જકત્વ અથવા અરાજનિષ્ઠા થતાં નથી. રાજ્ય

થતો નથી. રાજદ્રોહ એટલે શું? રાજાનો દ્રોહ. રાજા એટલું શું પોલીસ સીપાઇ? પ્હેલાં મેં કહ્યું કે આ ભેદ પ્રથમ પાડવો જોઇએ. પછી કાલ તમે કહો કે, પોલીસના સીપાઇને કહાડો તો શું રાજદ્રોહ થયો? પોલીસ સીપાઇની પોતાની એવી સમજણ છે. તેવીજ રીતે જરા ઉપર જશો તો તમને લાગશે કે જો કંઇ આપણે માંગણી કરીએ છીએ તે બરાબર છે, યોગ્ય છે, ન્યાયને અનુસરીને છે, મનુષ્ય સ્વભાવને અનુસરીને છે. અન્ય રાષ્ટ્રોએ પણ તેમજ કર્યું છે.

મ્હારી સમજણ અનુસાર આપણે સ્વરાજ્યને પાત્ર છીએ, હવે અમે શું મેળવવા ઇચ્છીએ છીએ અને આપણે શું માંગવું એ હું આપને ટુંકામાં કહીશ; અને મ્હારૂં ભાષણ પુરૂં કરીશ. હિંદુસ્થાનનો કારભાર કેવો છે તે આપને માલુમ છે. પણ કહેવાની વાત એ કે તે વિશિષ્ટ કાયદા પ્રમાણે થાય છે. તેના નીયમ ઠરાવેલા છે. સ્ટેટ સેક્રેટરીના અધિકાર શું, ગવર્નર જનરલના અધિકાર શું, તેમાં પદ્ધતિના ત્રણ મ્હોટા ભાગ છે વિલાયતમાં સ્ટેટ સેક્રેટરી સાહેબ છે, હિંદુ-

હાલ તુરત છોડી દઇએ. પણ મ્હોટી અવસ્થા જે ત્રણ પ્રકારની છે તે આ રીતની. હવે દરેકનો વિચાર કરવા લાગીએ તો સ્ટેટ સેક્રેટરી નિમે છે કોણ? અમે નહી. આ જે રચના કરી છે. તે કંપની સરકારનાં ધોરણપર કરી છે. જયારે આ દેશનું રાજ ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીના હાથમાં હતું ત્યારે સર્વ વ્યવહાર વ્યાપારી તત્વપર ચાલતો હતો. કંપનીના ભાગીદારોને પુષ્કલ નફો કેવી રીતે મળે તે પ્રત્યે સર્વ લક્ષ હતું. અને કંપનીના જે ડાયરેક્ટર હતા તે હાલના સ્ટેટ સેક્રેટરીના સ્થાન પર હતા. કહોની કે સર્વ રાજય ચલાવવાનો આ એક ઇજારો આપ્યો હતો. ડાયરેક્ટર ગયા તેને ઠેકાણે સ્ટેટ સેક્રેટરી આવ્યો. હિંદુસ્થાનમાં કેટલા પૈસા ખરચવા, કિયા કર નાંખવા? આ ઠરાવવું કોણે? તો સ્ટેટ સેક્રેટરીએ એ મુખ્ય અધિકારી તેના હાથ હેઠળનો ગવર્નર જનરલ અને તેના હાથ નીચે બીજા નોકર એકંદર સર્વ રાજય કારભાર આ સ્ટેટ [illegible] સંમતીથી તેના વિચાર [illegible]

કહાડયું, તોપણ તે જાહેરનામાના ધોરણપર માત્ર રાજધોરણ નથી. રાજધોરણ વ્યાપારી કંપનીના ધોરણપર; રાજ્યની વ્યવસ્થા કંપનીના ધોરણપર; અને જાહેરનામું ફ્રૉડ.

પછી આ ધારાસભાઓ નીકળી. ધીમે ધીમે મ્યુનીસીપાલટીમાં તમારા અમલદારો થયા. કાયદાકા કાઉન્સીલમાં થયા. તોપણ આખરની કૂચીઓ હજી તેઓના તાબામાં છે. ધારાસભામાં વાદવિવાદ કરો. વાદવિવાદ કરવા તમને પૂર્ણ છુટ છે. પૈસા અમુક ઠેકાણે ખરચવા માટે વાદવિવાદ કરો. ખરચ કરવો કે નહી તે અમે નક્કી કરશું. તમારા મોઢાને તમારા મનને જોઇએ તેટલો શ્રમ આપો, અમારે કંઇ હરકત નથી. રાત્રિભર જાગો; તમારા ભાષણો તૈયાર કરો; વર્તમાનપત્રમાં છપાવવાને બદલે મુંબઇના ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ કરાવશું; એટલોજ માત્ર ફરક. એમાં કંઇ વળ્યું નહી. મળવાની આશા દેખાડી છે, ગયા પાંચ પચાશ વર્ષમાં અમને સ્ટેટ સેક્રેટરીએ ગવર્નર જનરલે પણ એવા ભૂલાવામાં નાખ્યા છે. તરંગમાં રાખ્યા છે. જરા તમે ગડબડ કરવા લાગ્યા કે "પાંચ સભાસદ હતા તે હવે પછી છ કરશું" પાંચનાં છ કરીને અમને

શું ફાયદો ? અમસ્તા અમારામાંના એકાદ મનુષ્યને ચાર દિવસ નિરર્થક રખડવાનું તેનાં કરતાં તેનો કંઇ વિશેષ લાભ નથી "છ માટે તમે તકરાર કરી તો અમે આઠ કરીએ છીયે." એવી રીતે એનો કંઇ નીકાલ લાગવાનો નથી એવી લોકોની ખાત્રી થઇ ચુકી છે.

તમારે જે કંઇ અમને આપવાનું હોય તે પુરેપુરૂં અમને આપી દ્યો; તમારો અધિકાર ગમે તેટલો મ્હોટો હોય તોપણ આ પદ્ધતિ અમારે જોઇતી નથી. ઇંગ્રેજ સરકાર જોઇએ છે, આ રાજછત્ર હેઠલ અમારે રહેવું છે પણ આ સ્ટેટ સેક્રેટરીના નામથી આ જમાઇ ઉત્પન્ન કર્યો છે તે જમાઇ અમારે નહી જોઇએ, નિદાન તેના સલાહકાર મંડળમાં અમે ચુંટેલા અમારા લોક જોઇએ છે. આ પ્રથમ સુધારણા થવી જોઇએ. તેજ પ્રમાણે હિંદુસ્થાનનો ખરચ કોણ કરે, પૈસા કેટલા એકઠા કરવા, કર કેટલા નાંખવા, એ અમારા મત્તથી નકકી થવું જોઇએ. અમે ના કહીએ તે કર ન જોઇએ, તેઓ કહેશે ખરચ કેમ ચાલશે ? તે આગળ ઉપર અમે જોશું. અમને એટલી ખબર પડે છે કે જેટલું નાણું હોય, તેના પ્રમાણમાં ખરચ કરવો જોઇએ

વમાં જોઈએ. ...
ક લોકોએ નિવડેલા લોકોના
એ. રાજ્ય ડુબી જશે, રાજ્ય
ચાલ્યું જશે એ વિચાર કેવળ
છે. અમારી મર્યાદામાં, અમારી નજરમાં
ાવતા નથી; ફરીથી એમ કહું છું, કે જો
સુખ કરવું હોય, આજ હજારો જે ફર્યાદો
સ્થિત થઈ છે તે જો કહાડી નાંખવી હોય
પ્રથમ રાજપદ્ધતિ બદલો. મરાઠીમાં એક
ત છે કે "ઘોડો અડે, પાન સડે, રોટલો
, શાથી?" તેનો ઉત્તર એક; "ન ફેર-
થી," પાન ફેરવવાં જોઈતાં હતાં, રોટલો
ાવવો જોઈતો હતો, ઘોડાને ફેરવ્યો હોત તો
ત નહીં. અમારી જંગલને લગતી ફર્યાદો
માટે? આબકારી—દારૂને લગતી ફર્યાદો શા
? કુલકર્ણી વતન સંબંધી ફ્રયાદો શા માટે?
ા અમારા હાથમાં નથી. તેથી એનું સ્હેજ
ાંતર કરીએ તો સ્વરાજ્ય નથી તેથી સ્વ-
અમને હોવું જોઈએ, એ મૂળ તેમાં છે.

અવ્યક્ત સરકારનો પણ સંબંધ નથી. આ બધું
કંઈ ઘરની વ્યવસ્થા છે તે તમારી તમારેજ
કરવી; અને એમ કરતાં શું થશે? એક તમારાં
મન શાંત રહેશે. તમારે જે કરવું હશે તે
આપણા હિતાર્થે આપણે કરીએ છીએ એવી
બુદ્ધિથી કરશો; એટલુંજ નહી, પરંતુ, ખરચ
પણ તમે ઓછો કરશો; હું ધારતો નથી કે કોઈ
પણ દેશી સંસ્થાનમાં કલેકટરને પચ્ચીશસો
રૂપીયા પગાર છે. જગતમાં કલેકટરનું કાર્ય કર-
નાર મનુષ્યને વધારેમાં વધારે જે કોઈ ઠેકાણે
પગાર છે તે હિંદુસ્થાનમાં છે. (તાળીઓ) એક
કલેકટરને રૂ. ૨૫૦૦ નો પગાર આપવો એટલે
અગાઉના રાજ્યમાં રૂ. ૩૦૦૦૦) ની જાગીર
આપવા જેટલું થયું. આપણા સ્વરાજ્યમાં
રૂ. ૩૦૦૦૦) ની જાગીર આપણે કદિ
આપી છે કે! તે કામ અમે ઓછા પગારમાં
કરી શકશું? મનુષ્યો મળે છે તે શા માટે તેને
એટલો પગાર? અમારે જરૂર નથી. હાલ
આપણને લાગે છે કે શિક્ષણ માટે પૈસા મળતા
નથી. લોકોપયોગી કાર્ય કરવા માટે પૈસા

કારણુ રજુ થાય છે એ દુર થશે.

એટલીજ સરળતાથી ચાલશે કદાચ એ એક આનો ઓછો ચાલશે. તોપણુ તે વ્યવ્હાર આપણુ લોકોએ ચલાવેલો છે, અને તે લોકોની અનુમતીથી, એથી જે કંઇ થશે તેની કિંમત અધિક છે.

એવી રીતે એમાં સારી વ્યવસ્થા માગવાની, હાલ જે કાયદો છે તેમાં સુધારો કરાવી લેવાનો છે; અને તે પાર્લમેંટ માર્ફત કરાવી લેવાનો છે. ઇંગ્રેજ લોકોને ઇંગ્રેજી પાર્લમેંટને અરજી કરવાની, તેમની આગળ આ સ્થિતી મુકવાની તેને માટે જે કંઇ કરવાનું હોય તે કરવાનું; એવો જો ઉદ્યોગ તમે ૫–૨૫ વર્ષ ચલાવશો તો તેનું ફળ કદિપણુ આવ્યા વિના રહેશે નહી. તેમાં હાલ જે લડાઇ ચાલુ છે તે લડાઇને લીધે આજ એવો સમય આવ્યો છે,

હિંદુસ્થાનની કિંમત, હિંદુસ્થાનનું શૌર્ય, હિંદુસ્થાનનું ધૈર્ય, અને સ્થૈર્ય (સ્થિરતા) જેનાથી દેખાય તેવો કંઇ ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ. આ ઉદ્યોગ (આપણે) કરીએ છીએ, એ વાત જો સરકારની નજરે પડી, તો આપણી માંગણી જલદી સફળ થવાની આશા છે, એ માટે એ

વિષય મ્હે ખાસ આપણી સામે લીધો છે. બીજી તરફ પણ આ વિષયની ચર્ચા ચાલુ છે. અમે એને માટે જે સંગ સ્થાપ્યો છે તે એવો છે કે એ ઉદ્યોગનો મારે આજેજ નહી તો, આગળ પર પ્રત્યેક ઠેકાણે મ્હારે અથવા બીજા કોઇને વિષય માંડવાનો પ્રસંગ આવશે.*

આ જે વિષય છે તેની નિત્ય ચર્ચા કરો, તેનું નિત્ય ધ્યાન કરો, તેના ઉપયોગ શું છે તે સમજી લ્યો, તેમાં રાજનિષ્ઠપણું કેટલું, અરાજનિષ્ઠપણું કેટલું, તેની સરખી મીમાંસા કરી રાખો એમ આજના પ્રસંગે મ્હારૂં તમને કહેવું છે.

મ્હારે જે કહેવાનું છે તે જો કે એના કરતાં પુષ્કળ અધિક હોય, તો પણ તેનો મુખ્ય સાર મ્હે સંક્ષિપ્તમાં આપ લોકોને કહ્યો છે; તેનો વિચાર થવો આપ લોકોમાં શરૂ થયો, મહારાષ્ટ્રમાં શરૂ થયો, હિંદુસ્થાનમાં શરૂ થયો, તો કોઇ પણ સમયે એ ઉદ્યોગને યશ પ્રાપ્ત થશે. અને તે પરમેશ્વરના હાથની વાત હોવા છતાં તે અવશ્યની છે. આપણા હાથની નથી, તે હું કબુલ કરૂં છું. પણ જગતમાં કર્મનું ફળ આવ્યા વિના રહેતું નથી. કર્મનું ફળ કોઇ પણ દિવસે-હું કહું છું તેટલું વ્હેલું નહી મળે,

ફ સામે નહી મળે, કદાચ મ્હને
ાયદો નહી થાય; પણ એ કર્મનું ફળ
ં જોઇએ. (તાળીઓ) પછી કર્મના
ના પ્રમાણે, અમુક કાર્ય કર્યું તેનાથી બીજું
પન્ન થાય છે, તેમાંથી ત્રીજું ઉત્પન્ન થાય
એવી પરંપરા ચાલે છે. સમય લાગશે, વાર
ગશે, પરંતુ અમને મોક્ષ અમારી નજર સામે
ળવો જોઇએ એમ કયાં અમે માગીએ
એ. હમણાજ આપણી પરિષદમાં ઠરાવ
ાર થયો. મોડરેટસ અને નૅશનાલિસ્ટ એ
ા ન જોઇએ. એટલે કોઇને પણ સ્વરાજ્ય
ાપવું અમારે સરખુંજ છે. આ આપણું કામ
, એવી બુદ્ધિથી આ ઉદ્યોગમાં પ્રવૃત્ત થાઓ.
ારી ખાત્રી છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી આ
દ્યોગનું ફળ તમારી નજર સામે નહી તો
મારી પછીની પેઢીને મળ્યા વિના રહેશે નહી.

વા વિષય સભા હું ...
કહેવાનો છું. એ વિષય તે સ્વરાજ્ય છે. જે
બાબત આપણા ઘરની બાબત છે તે આપણા
ઘરમાં આપણે સત્તાથી કરીએ છીએ. મ્હને
લાગે કે અમુક બાબત કરવી અને જો તે કેવળ
ખાનગી હોય તો તે સંબંધી કોઇને પુછવું
પડતું નથી, કોઈની પરવાનગી લેવી જોઈતી
નથી, કિંવા આપણે અન્ય કોઇની સલાહ
લેવાની જરૂર નથી. સાર્વજનિક બાબતમાં વસ્તુ-
સ્થિતી એવી નથી. જે પ્રમાણે પોતાનું કલ્યાણ
તેજ પ્રમાણે સર્વ લોકોનું કલ્યાણ. લોકો સારી
રીતે સુખી કેમ રહેશે, તેઓને અધિકાધિક
સુસ્થિતી કેમ પ્રાપ્ત થશે, આ સંબંધી વિચાર
કરવાથી આપણા ધ્યાનમાં એમ આવશે કે કોઈ
પણ બાબત લ્યો, તો તે આપણા હાથમાં સત્તા
ન હોવાથી અટકી પડેછે. આજ ૫-૫૦ વર્ષે

સ્થાનમાંનાં ઘણા એક ડાહ્યા લોકોએ આ મતને વિચાર કરી શોધી કહાડયું છે તે એ કે આપણા લોકોના હાથમાં સત્તા નથી.

સાર્વજનિક બાબતમાં પુષ્કળ લોકોના પુષ્કળ અભિપ્રાયો છે. કોઇ કહે છે કે તમારા હાથમાં સત્તા કેમ નથી? તમે દારૂ પીતા નહીં એટલે થયું. ઉપદેશ સારો લાગે છે ખરો. પણ સર્વ લોકોને બંધી કરવી એ કામ એકલા ઉપદેશથી થાય નહીં. તેને માટે કંઈ સત્તા જોઇએ. અને આવા ઉપદેશથી કામ થવા જેવું હોત તો રાજાની અમને જરૂર પડી ન હોત. પુષ્કળ લોકોના મનમાં જે વાતો આવેછે તે વાતોને અમલ થાય, તે વાતો અમલમાં લવાય, તે માટે રાજયવ્યવસ્થા નિમાણ થઇછે; અને તે રાજયવ્યવસ્થા આપણા હાથમાં ન હોવાથી જોકે તમારામાંથી હજારો લોકોને એકાદી વાત ઇષ્ટ લાગે, અને જેના હાથમાં રાજયવ્યવસ્થા છે તેને તે ઇષ્ટ લાગે નહી તો તે વાતો કદિ પણ અમલમાં આવવાની નથી.

પ્રથમ પ્રથમ અમારી એવી સમજ હતી કે અંગ્રેજ સરકાર જે પૂર્ણ રીતે પરકીય છે, તેને પરકીય કહેવામાં રાજદ્રોહ નથી. ત્યારે પર-

કીએ જે છે તે કહેવું તેમાં કંઈ રાજદ્રોહ નથ
કોઇ પણ પ્રકારનો ગુન્હો નથી પરકીયપણાથી
શું થાય છે ? પરકીય અને આપણા વચ્ચે ભેદ
શું છે ? તો તે એ કે પરકીયની દષ્ટિ પરકીય.
પરકીયનાં વિચાર પરકીય હોય છે; અને પરકીયની
એકંદર વર્તણુક એવા પ્રકારની હોય છે કે
જેને તે પરકીય છે તે લોકોનું કલ્યાણ વિશેષ
કરવા માટે તેની બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ થતી નથી.
આ દેશમાં રહેનારા લોકોનું જેનાથી હિત થાય,
એવું જે કરે છે તે મનુષ્ય ભલે મુસલમાન હોય,
ઇંગ્રેજ હોય તોપણ હરકત નહી—પરકીય નથી.
પરકીયપણું હિતાહિતનાં સંબંધમાં છે. પરકીય-
પણું ગોરી અને કાળી ચામડીમાં ખાત્રીથી
નથી. પરકીયપણું ધર્મમાં નથી. પરકીયપણું
વ્યાપાર ધંધામાં નથી. જે દેશમાં આપણે રહેવાનું
છે, જે દેશના લોકો મધ્યે આપણા બાલ
બચ્ચાં રહેવાનાં છે, જે દેશમાં આપણી હવે
પછીની પેઢી રહેશે તેને સારા દિવસો આવશે,
તેનું કલ્યાણ થશે, તેનું હિત થાય એવી
વ્યવસ્થા જે જે મનુષ્ય કરવા ઇચ્છે છે તે મનુષ્ય
હું પારકો સમજતો નથી.

અમે પ્રથમ એમ સમજતા હતા કે આ
બાબત સરકારને જણાવી કે તાબડતોબ સરકાર
અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરવા લાગશે. સરકાર
પરકીય છે, તેઓને સમજ પડતી નથી. તેઓને
આપણાં ૧૦–૫ આગેવાન લોકોએ એક સ્થાને
એકત્ર થઇને કહ્યું એટલે તે લોકોને એ વાત
લક્ષમાં આવશે, તેઓ પરકીય હોવાને લીધે
તેઓનાં ધ્યાનમાં આવતું નથી. અમારી એવી
સમજ હતી કે તેઓ એટલા ઉદાર બુદ્ધિના છે,
ડાહ્યા છે કે અમે જેવી એ વાત તેમને જણાવી
કે તેઓ તમારૂં બોલવું શું છે સાંભળી લઇ તેનો
અમલ કરશે. પરંતુ આ સમજ દુર થયા માટે
સરકારનું છેલ્લા ૫૦ વર્ષનું વર્તન કારણરૂપ
ગયું છે. ગમે તેટલી બુમો પાડો, ગમે તેટલી
...ગમે તેટલાં કારણો દર્શાવો,

તમને કદાચ કોઇ આવીને કહેશે કે તેમાં કંઇ નવિન નથી. તમારૂં રાજ્ય મુસલમાનનું હોય કે હિંદુનું હોય, પેશવાઇ હોય કીંવા (અહમદ) નગરના બાદશાહનું હોય, એ રાજ્યો તુટીને હવે ઇંગ્રેજી સત્તા થઇ છે. અર્થાત્ તે લોકો પોતાનો ફાયદોજ કરે છે, પછી તેને માટે તમે બુમો શા માટે પાડો છો? એ થવાનુંજ. એવું કેટલાએકનું કહેવું છે. તમારી આ બુમ એ માત્ર સરકારને દુભવવા માટે સરકારનું મન એક પ્રકારે વિકારવશ કરવાનાં કારણરૂપ થાય છે તે માટે આ બુમો પાડતા નહી, અને તેઓ જે કંઇ આપે તે ગુપચુપ લ્યો. ચોથીયું રોટલો આપે તેનો આનંદથી સ્વિકાર કરો, અને તેઓનો આભાર માનો, એવું કેટલાક લોકોનું કહેવું છે. મ્હને આ કથન પસંદ નથી.

મ્હારૂં કહેવું એવું છે કે, સરકાર—ગમે તે કાં ન હોય-ઇગ્લંડના હોય, ગમે તે હોય; સરકારને એક પ્રકારનું કર્તવ્ય છે. સરકારને એક પ્રકારનો ધર્મ છે. એક પ્રકારની જવાબદારી તેઓના અંગપર છે, સરકાર તે જવાબદારી પ્રત્યે જયારે આંખ આડા કાન કરે ત્યારે તે સરકારજ નથી, એમ હું કહું છું. સરકારનો જે

અધિકાર છે, સરકારની એકંદર લોકોપર જે કંઇ હકુમત છે, પછી તે લડાઇ કરીને મેળવેલી હોય કિંવા લોકોએ આપેલી હોય......પરંતુ સરકારને કર્તવ્ય બજાવવાનું છે. તમને મ્હને કર્તવ્ય છે તેવીજ રીતે જેને સરકાર કહે છે તેને પણ કર્તવ્ય છે. તેમણે અમુક કાર્યો કરવાંજ જોઇએ. તમારી આગળ સરકાર સારી છે, એમ કોઇ પ્રતિપાદન કરે છે ત્યારે તેઓ શું બતાવે છે? આ આપણી સરકારે સડકો બાંધી, આગગાડી બનાવી, તાર યત્રો બનાવ્યા. પોસ્ટ ઓફીસો કહાડી; આ તમારી સગવડ કરી નથી કે? અને તમે શા માટે સરકારને નામે બુમ પાડો છો? એવો હમેશ પ્રશ્ન પુછાય છે. આ બાબતો કરી નથી એવુ મ્હારે કહેવુ નથી; પરંતુ કર્યું તેટલું પુરતું નથી. આ બાબતો કરી છે સારી કરી છે, અગાઉની સરકારોએ કરી હોત તેના કરતાં ઇંગ્રેજ સરકારે વિશેષ સારી કરી છે તે તેને ભૂષણાપદ છે. પણ જે બાબતો સરકાર કરતી નથી તે બાબતો અમે ન કહીયે કે શું? પરંતું જે કરી નથી. જે કરવાની ઇચ્છા અદ્યાપી દેખાતી નથી તેનું શું? અનેક રીતે કહ્યા છતાં તે લોકોનું લક્ષ તે પ્રત્યે જતું નથી.

ઇંગ્રેજી પ્રજાની જે સત્તા અમારા દેશપર છે તે સત્તા કાયમ રાખીને તેને કંઇપણ ઇજા કર્યા વિના આપણે કંઈ કરી શકીયે તે કરો. એમ કહેવામાં કંઇપણ કોઇ પણ જાતનો રાજદ્રોહ થતો નથી. ઈંગ્રેજ લોકોની સત્તા જે આપણા પર છે તે જોઇએ છે. પણ વચમાં આ કોઠારીઓ છે તે અમારે નહી જોઇએ. ધાન્ય યજમાનનું છે, સામગ્રી યજમાનની છે, પરંતુ વચ્ચે આ કોઠારીનાં પેટમાં દુઃખે છે તે માત્ર કહાડી નાંખો; અને તે અધિકાર લોકોને આપો. એટલે લોકો પોત પોતાના ઘરની રીતી પ્રમાણે વ્યવસ્થા તપાસશે. એ પ્રકારનું સ્વરાજ્ય અમે માગીએ છીએ.

સ્વરાજ્ય એટલે ઈંગ્રેજ સરકાર કહાડી નાંખો, બાદશાહની સત્તા કહાડી નાંખો. અમારા એકાદા સંસ્થાની સત્તા તેને સ્થાને લાવ આવો-એવો સ્વરાજ્યનો અર્થ નથી. સ્વરાજ્યનો અર્થ એવો છે કે અમારે દેવના પુજારી કહાડી નાંખવાનાં છે દેવ રાખવાનાં છે. આ પુજારી નહી જોઈએ. બીજા અમારામાંના પુજારી નીમો એવું અમારૂં કહેવું છે. આ જે વચ્ચે કલેકટર કમીશનર વિગેરે લોક આવ્યા છે તે નહી જોઇએ. હાલ તમારીપર સત્તા કોણ ચલાવે છે? બાદશાહ આવીને તે

ચલાવતા નથી તેઓ વિલાયતમાં છે, તેઓને કંઇક વાતો જણાવીએ તો તમારૂં કલ્યાણ થાય, એવી તેઓની ઇચ્છા છે, એમ લાગે છે. ત્યારે તમારૂં કલ્યાણ કેમ થતું નથી?

સ્વરાજ્ય શબ્દનો અર્થ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે, આપણા બાદશાહ કાયમ, ઇંગ્રેજ લોકોની સત્તા કાયમ, અને બાકીની વ્યવસ્થા કરવાનો અધિકાર પૂર્ણપણે લોકોનાં તાબામાં હોય, એ સ્વરાજ્યનું લક્ષણ છે. અમે જે માંગીએ છીએ તે કંઇ ઇંગ્રેજ સરકારની સત્તા કમી કરો, ઇંગ્રેજ સરકાર જાય અને આ ઠેકાણે જર્મન સરકાર આવે, એમ માંગતા નથી. હાલના યુદ્ધ વડે તેનાથી વિરૂદ્ધ સાબીત થયું છે, અને તે સર્વ જગતે જોયું છે. આપણી રાજનિષ્ઠા ઇંગ્રેજ સરકાર પ્રત્યે હોવી જોઇએ, એવી અમારી બુદ્ધિ-અમારૂં રક્ત રેડીને અમે પૂરવાર કરી છે. એનાથી વિશેષ પૂરાવો કોઇ પણ મનુષ્ય આપી શકશે એવું મ્હને લાગતું નથી.

ત્યારે આજ એ વાત નિ:સંશય છે કે આ ઠેકાણે અમારે ઇંગ્રેજનુંજ રાજ્ય જોઇએ છે, અને તે પ્રમાણે અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ; પછી એવી સ્થિતી છે તો આ વચલા જે લો•

નિમેલા છે તે લોકોને કહાડી નાંખીને ઇંગ્રેજી સમ્રાંજ્યમાં અન્ય ઠેકાણે લોકોને જે હક્ક છે તે અમને શા માટે ન મળે ? અમે તેઓ કરતાં શૌર્યમાં ઓછા નથી, વિદ્યામાં ન્યૂન નથી, અમારા અંગમાં કર્તૃત્વ છે, એટલું છતાં એ હક્ક અમને કેમ મળે નહીં, એક બે માણસની નિમણુંક કરવાથી કંઈ અમારૂં સમાધાન થવાનું નથી.

આ પદ્ધતિ કોણે કહાડી ? તે બાદશાહે કહાડી નથી. રાણીનું જે જાહેરનામું જે પ્હેલાં પ્રસિદ્ધ થયું છે તે જાહેરનામુ એક તરફ (એક જાતનું) અને હાલની પદ્ધતિ એક તરફ (બીજી જાતની). હાલ અમારા હાથમાં અમારૂં કલ્યાણ કરવાનું કંઈ રહ્યું નથી, અમને જો એમ લાગે કે અમુક એક પરદેશી માલ આવે છે, તેનીપર જકાત બેસાડીને સ્વદેશી માલને ઉતેજન આપવું, તો ...માં નથી. અમને લાગે કે દેશમાં

હોય, કોઇપણ ધર્મનો હોય, કોઇ પણ જાતીનો હોય, તેને થોડું કે ઘણું લખતાં વાંચતા આવડવું જોઈએ; આ બાબદ હવે આખી પૃથ્વીપરના સર્વે લોકોને કબુલ થઈ છે. આ સંબંધી હવે કંઇ શંકા નથી. લખતાં વાંચતાં આવડવાથી મનુષ્યને કંઇ પણ ફાયદો થાય છે, એ કંઇ કોઇને નવેસરથી કહેવાની જરૂર નથી.

ત્યારે તે વાત અત્રે કેમ બનતી નથી પૈસા નથી તેથી. આ સબબ કોણ રજુ કરે છે? આ સબબ અધિકારી વર્ગ આપે છે. તેઓનો પગાર રૂ. ૨૫૦૦ હોય છે અને તેના ૩૦૦૦ કરવા હોય તો પૈસા છે આજ ૫૦ વર્ષે આં બાબતો આપણા લક્ષમાં આવી. ૧૯૦૬ ની સાલમાં જે વેળા કલકતામાં કૉંગ્રેસ મળી તે વેળા દાદાભાઇ નવરોજજીએ પોતાનો પચાશ વર્ષનો અનુભવ સર્વને કહ્યો, કે આ જે વ્યવસ્થા છે, આ જે કંઇ એક પ્રકારનો અન્યાય હિંદુસ્થાન દેશમાં થાય છે તેનો પ્રતિકાર થવા માટે લોકોના હાથમાં સત્તા જવા શિવાય અન્ય માર્ગ નથી, અને આ સત્તા જયાંસુધી તમારા હાથમાં આવશે નહીં, ત્યાંસુધી તમારો ભાગ્યોદય પણ થશે નહી; પણ જે બાબદો વ્યવહારની છે, વ્યાપારની

છે, ધર્મની છે, સમાજની છે તે બાબતો અમારે કરવી જોઇએ; તે બાબતો કરવાની સત્તા અમારા હાથમાં ઓછી કે વધારે આવ્યા વિના-અંતે પૂર્ણ આવવી જોઇએ-પૂર્ણપણે અમારા તાબામાં આવ્યા વિના અમને કોઇ પણ રીતે શાંતિ અને સમૃદ્ધિનો, ભાગ્યોદયનો, લાભનો, ઉત્કર્ષનો કાળ આવવો અશક્ય છે. અન્યના મુખથી કોઇ પાણી પી શકતું નથી. તે આપણેજ પીવું જોઇએ.

તમને આ હક્ક કંઈ તરવાર લઇને લેવાનું કોઇ કહેતું નથી. પણ હાલ પ્રજાની બુદ્ધિ જાગ્રત છે. હિંદુસ્થાનથી ઇંગ્લાંડને કંઇ મદદ થઈ શકે છે. હિંદુસ્થાન સુખી હોય તો ઇંગ્લાંડને પણ એક પ્રકારનો વૈભવ, એક પ્રકારની શક્તિ, અને એક પ્રકારે મ્હોટાપણું આવી શકે છે. આ જાગૃત થયેલી બુદ્ધિનો જો આ વેળા લાભ લીધા નહીં તો આવી તક કંઈ પુનઃ આવવાની નથી.

આ અધિકારી લોકોને આ વાત સારી લાગતી નથી. તેમાં કોનું નુકશાન છે? બાદશાહનું નથી, પણ અધિકારી વર્ગનું છે. ત્યારે તેઓને આ વાત ખરાબ લાગે છે, અને હાલ તેઓ એવો ઉપદેશ કરે છે કે તમે સ્વરાજ્યને

.1 ન્હોતી, અમને કંઇ રાજ્યકારભાર તપાસતા
નડતો ન્હોતો, લોક સુખી કેવી રીતે રહે એ
અમને સમજાતું ન્હોતું, નાના ફડનવીસ મુર્ખ
હતો, મલીકઅંબર મુર્ખ હતો, અકબર, ઔરંગજેબ મુર્ખ હતા, એટલે અત્રે તેઓ અમારા
કલ્યાણાર્થે આવેલા છે, અને તમે હજી બાળક છો.

બાળક છો, એ પણ ઘડીભર કબુલ કર્યું. હવે
પણ તમે મ્હોટા કયારે થવાના છો? કાયદામાં
૨૧ વર્ષનાં થયાં કે મ્હોટા કહેવાય છે. તેઓએ
૫૦ વર્ષ અમારાપર રાજ્ય કર્યું, તોપણ અમે
મ્હોટા થઇ શકયા નહી. ત્યારે તેઓએ ૫૦ વર્ષ
કર્યું શું? જો હિંદુસ્થાનનાં લોક બાળક હતા તો
તેઓને ડાહ્યાં બનાવવાનું કાર્ય કોનું હતું? તેઓનું
કાર્ય હતું. રાજ્યકર્તા તેઓ હતા. મ્હારૂં તો એમ
કહેવું છે કે એ કામ તેઓએ કર્યું નહીં–ત્યારે
અમે બાળક છીએ. એટલુંજ નહી–પણ તેઓ

। કરવાને નાલાયક છે. જે લોકોને ૫૦
ાં પોતાની પ્રજા સુધારતાં આવડયું નહી
આ પોતાનો અધિકાર છોડીને અન્યના
ામાં આપી દેવો, એજ સારૂં લોક આપણને
છે કે તમે પાત્ર થયા નથી, તેમાં આપમ-
બીપણું છે. આ કથન ખરૂં હોય તો તેઓની
ક પ્રકારની નામોશી છે; તેઓ નાલાયક ઠરે
અને ખોટું હોય તો આપમતલબીપણાનુ
આ શિવાય આપણાથી તેનાપરથી બીજુ
ાપણુ અનુમાન થઇ શકતું નથી. અમે
લાયક છીએ એટલું શું ? થયું છે શું અમને ?
યુનિસીપાલિટીની વ્યવસ્થા અમારી કરેલી ચાલે
કોઇ વિલાયતથી પાસ થઇને આવી કલેકટર
તો ચાલે છે. તેઓ કામ કરે છે, સરકાર
ાની શિફારસ કરે છે; અને સ્વરાજ્યના હક
ાને આપવાની વાત આવે ત્યારે તમે નાલાયક
; આવી રીતે સ્પષ્ટપણે સર્વ લોકોને કોટયા
ધિ લોકોને નાલાયકીનું સર્ટિફીકેટ આપવું,
એટલે પોતાની નાલાયકીનું પ્રદર્શન કરવા જેવું છે.
સ્વરાજ્ય પર આક્ષેપ કરવામાં આવે છે. પ્રથમ
વાત મેં કહી કે એકદમ સર્વ પ્રજાને નાલાયક
ઠરાવે છે. પરીક્ષા લ્યો કહીએ ત્યારે પરિક્ષા

પણ લેવાની નહીં. નાલાયક નાલાયક એટલે શું? એવી રીતની હાલ પતરાજી ચાલી છે, તે ચાલવા ન દેતાં પૂર્ણ દૃઢતાથી તમે માગવા તૈયાર છો કે નહીં. એ મારે પુછવાનું છે. તમે જો માગવાને તૈયાર નથી. તમે જો આ માટે આગ્રહ ધરશો નહી, હાલની તક તમે વ્યર્થ જવા દેશો, તો આવી તક ફરી ૧૦૦ વર્ષમાં આવવાની નથી. ત્યારે તમારે તૈયાર રહેવું જોઇએ. મ્હને માલુમ છે કે તૈયાર થઇને તમે જરા જોરથી બોલશો, તો એકાદ પોલીસ સીપાઇ કહેશે અરે! નહી કહે એમ નહી; પરંતુ તે સહન કરવું જોઇએ. જો તમે નિશ્ચયથી, ઐકયથી સર્વ જાતિના સર્વ ધર્મના લોક એકત્ર થઇને આ માગણી સરકાર પાસે કરશો, આગ્રહ ધરશો, આ માટે જે કંઇ ખરચ કરવો પડે તે કરવા તૈયાર થશો અને એ માંગણી પ્રમાણે મળ્યા વિના અમારી તૃપ્તિ થવાની નથી, સંતોષ મળવાનો નથી, એવું સરકારનેજ નહીં પરંતુ સર્વે જગતને જાહેર કરશો, એટલી દૃઢતા જો તમારા અંગમાં હશે તો મ્હારી ખાત્રી છે કે પરમેશ્વરની કૃપાથી તમારી માગણી પ્રમાણે જલદી મળયા વિના રહેશે નહી.

તમારા નિશ્ચયનું ફળ છે. ધર્મમાં શું કે રાજ-
તીમાં શું નિશ્ચય જોઇએ; અને તે મનનો
શ્ચય હિમ્મત વિના આવતો નથી, શું થશે ?
મ કહેવું પરવડશે નહી. સારૂં થાય કે ખરાબ
ય, એજ અમારે જોઇએ, એજ અમે માગીશુ
ને માટે અમે પૈસા એકઠા કરીને ખર્ચ થશે
કરીશું, શ્રમ પડશે તે સહન કરીશું; અમારી
પા માંગણી પૂર્ણ થયાં પર્યંત અમે આ હિલચાલ
ંધ કરવાનાં નથી; અમારી હયાતીમાં આ
ામ પૂર્ણ નહી થાય તો અમારા બાળ બચ્ચાં
ણ હિલચાલ કાયમ રાખશે એવી જ્યારે નિષ્ઠા
કાર્યપર હોય ત્યારેજ ફળ મળે છે. નિષ્ઠા
ા પરમેશ્વર તરફથી ફળ મળતું નથી. રાજા
ણ મળતું નથી. આ લોકમાં નહીં અને
લોકમાં નહી. આ નિષ્ઠા જો તમારામાં નહી
ય તો આવા રીતે પ્રયત્ન જારી રાખ્યા છતાં
ણ તેમાંથી કંઇ ફળ પ્રાપ્તિ થશે નહીં. નિષ્ઠા
થમ જોઇએ. આપણને જે વાતો ખરી લાગે
તે વાતો પ્રતિપાદન કરવાને તે કહેવાને,
ણાવવાને, અધિકારીઓને કહેવાને, કિંબહુના
ાદશાહને પણ કહેવાને અમારે તૈયાર રહેવું
જોઇએ. બાદશાહે લોકોના હાથમાં અધિકાર

અંગ્રેજી પ્રજામાં, ગોરી અને કાળી પ્રજામાં કાંઇ પ્રકારનો ભેદ ન રાખતાં..........(ન રાખવો જોઇએ). તે જેમ બાદશાહની પ્રજા છે તેમ અમે પણ પ્રજા છીએ. તે જેટલી સુખી છે તેટલું અમને પણ સુખ થવું જોઇએ. આ સર્વની કુંચી જે હાલ કેટલાએક લોકોએ, શાણા, વિદ્વાન, વિચારવાન પુરૂષોએ જે ઠરાવી છે, તે સ્વરાજ્ય છે. તેનો સમય આજ આવી લાગ્યો છે.

સુધારો જોઈએ છે તે સ્વરાજ્યના સુધારા છે.

કદાચ વૃદ્ધ સ્ત્રીની વાત જાણતા હશો, તે
કે એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને દેવતા પ્રસન્ન થયા પછી
શું માંગવું તેનો વિચાર કર્યો. અને દેવતા પાસે
વર માંગ્યું કે, દેવતાએ મ્હને એવું વર
દેવું કે મ્હારા પૌત્રને સોનાની થાળીમાં જમતો
પ્રત્યક્ષ જોઉં, એટલે તે ત્યાંસુધી જીવતી રહે,
દેખતા થાય સંપતિ મળે વિગેરે વિગેરે—આ એક
જ આ વરમાં સર્વ અર્થ એક સ્થાને આવે છે,
તેજ સ્વરાજ્યની વાત છે.

સ્વરાજ્ય જો ન મળ્યું તો ઔદ્યોગિક ઉન્નતિ
થવાની નહીં, સ્વરાજ્ય ન મળ્યું તો કોઈ પ્રકા-
રનું શિક્ષણ પ્રાથમિક કે ઉંચ કોટીનું, પ્રજાને
મુક્ત એવું શિક્ષણ મળવું શક્ય નથી. સ્વરાજ્ય
મળ્યું નહીં તો માત્ર સ્ત્રી શિક્ષણપણ વધા-
રીને ચાલવાનું નથી. ઔદ્યોગિક સુધારણા કરીને
ચાલવાનું નથી, સામાજીક સુધારણા કરીને પણ
ચાલવાનું નથી. આ સર્વ સ્વરાજ્યનાં અંગ છે.

સત્તા પ્રથમ, અને જે સ્થાને સત્તા ત્યાં શાણુ-
પણુ; શાણુપણુ સત્તા વિના નથી; અને હોય તોપણુ
તે નિષ્ફળ જાય છે. કોઇપણુ પ્રજાને આ સિદ્ધાંત
ખાસ કરીને કહેવાની આવશ્યકતા નથી;" પરંતુ
આપણા લોકોને આ બાબત વિશેષ કરીને સમ-
જાવવી પડે છે.

સ્ત્રીશિક્ષણુ નહી જોઇએ એમ હું કહેતો નથી,
પણુ આ હિલચાલ બંધ કરવાના હેતુથી, તે તરફ
વળો એમ અમને કહેવામાં આવે છે, તે વેળા
અમારૂં એમ કહેવું છે કે પ્રજાને મૃત કરવાનો
આ ઉપાય છે, તમારા શરીરમાં જો કૌવત નહીં
હોય, તમારાં અંગમા એકાદ બાબત પ્રાપ્ત કરી
લેવાની ધમક નહી હોય, તો શીખેલી પત્નિ લઇને
તેને પેટે જે સંતાન થશે તે પણુ તેવુંજ થશે,
અને તે તમારો પુત્ર કર્તવ્ય બજાવવા કંઇ પ્રય-
ત્ન કરશે એમ કહેવુ એ કેવળ મુર્ખપણાનું છે.
તમારે પોતાના પગ ઉપર ઉભું રહેવું જોઇએ.
તમારે આ બાબતો કરવી જોઇએ, અને તેમાની
મુખ્ય બાબદ તે પ્રથમ કરી લેવી જોઇએ.
જેઓએ આજ ૫૦ વર્ષ પ્રયત્ન કર્યો
તેઓનો એવો અનુભવ છે કે સ્વરાજ્ય, એ
સર્વની ચાવી છે. અને તે જો તમારા હાથમાં

આવી નહી તો પરચુરણ પ્રયત્ન કરીને કહેવું કે આ સુધારણા અમે કરીએ છે તે વ્યર્થ. સ્વરાજ્ય એટલે શું એ કાલે કહ્યું. સ્વરાજ્ય એટલે ઇંગ્રેજોને કહાડી મુકવાના નહી; રાજા કોઇપણ હશે તે ચાલશે. રાજાથી અમારે કંઇ કરવાનું નથી. અમારા હક્ક અમને મળે એટલે થયું. અને તે કોઇ પણ રાજા હોવા છતાં મળી શકે છે. ઇંગ્લાંડમાં રાજા છે, પરંતુ ઇંગ્રેજ લોકોને હક્ક છે કે નહી? ઇંગ્લાંડનો રાજા તેજ અમારો બાદશાહ; ત્યારે ઇંગ્લાંડમાં તેનું રાજાપણું કાયમ રહીને જ્યારે ઇંગ્રેજ લોકો સ્વાતંત્ર્યના હક્ક મળે છે તો હિંદુસ્થાનમાં તેજ રાજા બાદશાહ તરીકે કાયમ રહીને બ્રિટીશ નાગરિકત્વતા હક્ક અમને મળવામાં અડચણ શું? કોઇ કોઇનું એમ કહેવું છે કે ખાવાને તો દે છે કે નહી? કોઇને મારતા નથી; પશુ પક્ષીને શુદ્ધાં ખાવાને મળે છે; ખાવાને મળતું એ કંઇ પુરૂષાર્થ નથી "काकोपि जीवाति चिराय बलिं च भुंक्ते" કાગડો પણ જીવે છે અને બલિ ખાય છે. કાગડો પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરે છે. તેને કંઇ ખેતર ઉગાડવું પડતું નથી રોજ તેને રાંધેલા ભાત ખાવાને મળે છે. ઉદરનિર્વાહ કરીને પેટ ભરીને રાજાએ બાંધી દીધેલ મર્યાદાની

અંદર, તેણે જે સ્થાનો ખુલ્લા મુક્યાં હોય તે સ્વિકારીને તેનો હુકમ માનવો, અને તેના તંત્ર-પ્રમાણે ઉદરનિવાહ કરવો એમાં હું કંઈ પુરૂષાર્થ સમજતો નથી, પશુ અને મનુષ્યપણું હોય તો અમારી બુદ્ધિ, અમારી કુશળતા, અમારી એકંદર હિમ્મત, બહાદુરીને કંઇ પણ મોકળો પ્રદેશ જોઇએ કે નહી ? હિંદુસ્થાન માટે તેવું ક્ષેત્ર ખુલ્લું નથી. તેને માટે જો તમારૂં કંઇ કર્તવ્ય હોય તો પ્રથમ કર્તવ્ય એ કે આ સત્તામાંથી કંઇક અંશ તમારા તાબામાં લ્યો. એવા પ્રકારની ઉમેદ જો ન ધારણ કરી તો ઉત્તરોત્તર સૃષ્ટિ-નિયમ પ્રમાણે એવી જે કંઇ મનુષ્યમાં ઉમેદ કિંવા બુધ્ધ હોય છે તે કમી કમી થતી જશે; તેના પ્રમાણમાં અધિક અધિક પશુની સમાનતામાં જશું.

સ્વરાજ્ય એટલે શું ? અને તેનાથી શું થશે ? સ્વરાજ્ય એટલે શું ? એક કલેકટર કાઢિને ... પકડ્યો એટલુંજ નહી, તે આપે ?

રાખશું, પણ વ્યક્તિનો વાદ નથી. પ્રજાનો વાદ છે. સત્તા હાથમાં હોવા વિના બીજો કંઇ માર્ગ નથી. તે સત્તા એકવાર આપણાં હાથમાં આવશે તે સમયે આપણે હજારો બાબત કરી શકશું. થોડા ગામમાં આવેલી એક દારૂની દુકાન બંધ કરાવવાનો એવડો મોટો પ્રયત્ન પુનામાં થયો હતો; આ દુકાનથી સરકારને એક બે હજારની પ્રાપ્તિ હશે; પરંતુ તે દુકાન કાઢી નખાવવાનું અમારા તાબામાં નથી; અમુક સ્થાને દારૂની દુકાન કાઢવી કે નહી કાઢવી તેને વાસ્તે એટલો બધો પત્ર વ્યવહાર (correspondence) શા માટે?

મ્હને લાગે છે કે એને માટે જેટલા કાગળ વપરાયા હશે તેટલો દુકાનનો વર્ષનો નફો નહીં હોય. હાલની વ્યવસ્થામાં પરિશ્રમ પડે છે તે બંધ થાય, આ જહાંગીરી બંધ થાય, અને તે સત્તા અમારા હાથમાં આવવી જોઇએ.

સત્તા અમારા તાબામાં આવવાથી અમારાં અંગમાં રહેલા વડિલોપાર્જિત ગુણનો ઉત્કર્ષ થશે તે ગુણ કાંઇ પણ રીતે ઉપયોગમાં લાવવાને અમને માર્ગ જડશે. સ્વરાજ્ય સ્વરાજ્ય એટલે બીજું કંઇ નહી. થોડું કાં ન હોય? ઘરમાં બેઠ

બચ્ચાંનું પેટ ભર્યું એ એટલું પુરતું છે. હવે સ્વરાજ્યનો પરિશ્રમ શાને માટે ? એનો ઉત્તર એટલોજ છે કે જે એક પ્રજાસંબંધી બુદ્ધિ આપણા કરતાં કંઇક અધિક આ જગતમાં છે, આપણી એક વ્યકિત કરતાં વધારે વ્યકિતના સમુદાયનો લાભ કરવાનું જે એક અધિક કર્તવ્ય છે તે કર્તવ્યનું તમને વિસ્મરણ થતું જાય છે. એક સમય એવો હતો કે મહારાષ્ટ્રના મહા પુરુષોની પરંપરામાં એવા સમર્થ પુરુષો હતા કે જેને આદર્શોની જાગૃતિ હતી: પરંતુ દૈવયોગે આ મનુષ્ય સ્વભાવ ટકયા નહીં. અમારૂં કામ જો બીજો કરવા લાગે તો અમે કહીએ છીએ સારું થયું. કામ થાય એટલે બસ. પણ કયાં સારુ કહેવું અને કયાં નહી તે સંબંધી વિવેકબુદ્ધિ માત્ર અમારામાંથી ચાલી ગઇ છે.

જે પ્રમાણે પોપટને પિંજરામાં રાખે છે તે પ્રમાણે તમારી સ્થિતી થઇ છે. એક વાત કેસરીમાં પ્રસિધ્ધ થઇ હતી. પિંજરામાં રાખ્યા. સંબંધી એવી એક વાત રવિંદ્રનાથ ટાગો પોતાના આત્મચરિત્રમાં લખી છે. પિંજરામ રાખેલા એક પોપટ અને બ્હારના એક પોપ એ બેનો સંવાદ આમાં આપેલો છે. બ્હારન

પોપટે પિંજરાના પોપટને કહ્યું કે બહાર એવી મજા છે, અત્રે ફરવાનું મળે છે, ગમે ત્યાં જવાય છે. મરજી પડે ત્યારે ખાવાનું મળે છે, આ આનંદ તને ક્યા છે? પિંજરામાંના પોપટે ઉત્તર આપ્યો કે ભાઈ તું કહે છે તે ખરૂં છે; પરંતુ આ સોનાની સળી બ્હાર ગયા પછી ક્યાં મળનાર છે? તેવી અમારી અવસ્થા થઇ છે. સ્વરાજ્ય મળ્યું તો ચલાવશો કેમ? કોઇ દેતું નથી અને તમારે કાળજી પડીછે કે સ્વરાજ્ય મળ્યું તો અમે ચલાવશું કેમ? અમે લાયક નથી? તે પોપટને બ્હાર જવાથી તે પિંજરૂ અને બેસવાને સળી વિગેરે કેમ મળશે? તેજ અમારી અવસ્થા થઇ છે. આ અવસ્થા સ્વભાવિક નથી કૃત્રિમ છે. તે પોપટને જેવી રીતે ઘણા વર્ષ પિંજરામાં પુરી રાખવાથી એવી ભાવના ઉત્પન્ન થઇ તેમજ આ અધિકાર અમારા હાથમાંથી જવાથી અમને પણ તે ભાવના ઉત્પન્ન થઇ આ અમારી મૂળથી સ્વભાવિક-મનુષ્યની સ્વાભાવિક ભાવના નથી. જેમ પોપટની તે સ્વભાવિક ભાવના નથી તેમજ અમારી એ સ્વભાવિક ભાવના નથી, એ પ્રથમ લક્ષમાં લેવું જોઇએ.

જે અંગપર કામ પડેછે તે કરવા અમે તૈયાર

થઇએ છીએ. તે પ્રમાણે જે લોક તૈયાર હતા તેઓના અમે વંશજ છીએ. અને તેઓના જો [illegible] વંશજ હો તો તે સંધિ મળતાં તેઓના તમે ખરા [illegible] પ્રગટ થવા જોઇએ, અને ગુણ તમારા અંગમાં [illegible] તે માટે તમારે ઉદ્યોગ પ્રગટ થશે એવા ભરોસાથી [illegible] શિક કરવો જોઇએ એવું મ્હારુ કહેવું છે. [illegible] સંસ્કારની કંઇ કીંમત હોય તો આપો, નહીતો અમુકના પૌત્ર પ્રપૌત્ર એ માત્ર કહેવાનું છોડી દો. હાલ આપણે ત્યાં પુષ્કળ સરદાર છે, તેઓ કહે છે અમારા દાદાઓ સરદાર હતા. તેઓના અંગમાં તેઓના રક્તનો ગુણ આવેલો છે; પરંતુ તેઓએ (દાદાઓએ) મેળવેલાં વતન બચાવવા માટે તેઓ સાહેબની કોઇપણ રીતે ગમે તે રીતે સેવા કરે છે. ઠીક. હું કહું છું કે તેઓ સરદાર છે તેથી એમ કરે છે. પરંતુ તમે અમે જેને કંઇ મેળવવાનું નથી, તેણે માત્ર તેઓને પગલે શા માટે ચાલવું જોઇએ?

એવા પ્રકારનો જે દેશપર એક પડછાયો પડ્યો છે, તે છાયામાંથી આપણને છુટવાનું છે; એ ગ્રહણ છે. ચંદ્રને ગ્રહણ લાગે એટલે તે છુટવા માટે દાન કરેછે. તમને જે ગ્રહણ લાગ્યું છે તે છુટવા માટે એક પૈ પણ ખર્ચવા તમે તૈયાર નથી;

હતા. તમે કંઇ જપ કરો છો કે? તન માટે પાર શ્રમ કરો છો કે? તેને માટે કોઇને બે પૈસા આપવા તૈયાર છો કે?

તમારું જે કંઇ છે તે તમારે જોઇએ છે એમ નિશ્ચય કહેવા તૈયાર થવું જોઇએ. જ્યાંસુધી તમારા મનમાં નિશ્ચય નથી ત્યાંસુધી કોઇ પોલીસનો સીપાઇ આવ્યા બરોબર "કેમ તિલકના વ્યાખ્યાનમાં ગયો હતો કે?" "હા, પાછળથી ગયો હતો દૂર બેઠો હતો, મને બધું સંભળાયું નહીં." પોલીસ અમલદારે જોયું હોય છે; ના કહી શકાતા નથી. એવા પ્રકારની તમારા મનમા બ્હિક શા માટે? અમને સ્વરાજ્ય જોઇએ છે એમ કહેવામાં શું ડર છે?

ઉડાવવાથી કોઇપણ દેવી પ્રસન્ન થતી નથી. તે દેવીને તમારા મનમાં શું છે તે જ્ઞાન છે, અને આ સર્વ જ્ઞાતા દેવીઓમાં સ્વતંત્રતાની દેવીનો આ વિષયપર ખાસ કટાક્ષ છે, તમારે જોઇએ તે માગો અને તે આપશે, કદાચ એક બે વાર ના કહેશે; કેટલી વાર ના કહેશે? તેમની ખાત્રી થવી જોઇએ કે આમાં ઉડાવવાની વાત નથી, યત્ન કર્યા વિના ઉપાય નથી, એવી તેની ખાત્રી થવી જોઇએ.

તમારામાં કંઇપણ દેખાય ત્યાં સુધી ભિતી દેખાડવી એ દરેક દેવીનું કામ છે. આપણા યોગ-શાસ્ત્રમાં જોતાં દેવીની સાધના કરવી જોઇએ તેઓ ભીતિ દેખાડે છે; સાધનામાં સફળતા મળી એટલે સારૂં થયું. ભીતિની દરકાર કર્યા વિના આપણે આપણું કાર્ય નિશ્ચયથી કર્યું તો યોગ-શાસ્ત્રમાંની દેવી આપણને પ્રસન્ન થાય છે. એ નિયમ છે. એ ન્યાય છે. રાજકીય બાબતમાં પણ બીજો ન્યાય નથી, માર્ગ નથી. અમારે તે જોઇએ છે તે (સ્વરાજ્ય) પ્રાપ્ત કરી લેશું અને તે મળ્યાવિના અમે અમારો ઉદ્યોગ છોડશું નહીં, એવી દૃઢ ભાવના તમારામાં હોવા વિના આ વાત કંઈ પ્રાપ્ત થવાની નથી. આ ભય પાછળ રહેશે, પોલીસ પાછળ રહેશે, સી. આઇ. ડી., કલેક્ટર પાછળ રહેશે અને આખરે તે બાબત પ્રાપ્ત થશે, તેઓ બ્હીવરાવે તેનાથી ડરવું નહીં. કિંબહુના એવું સમજવું જોઇએ કે આ તેનું એક નિશ્ચિત પરિણામ છે. ઇંગ્રેજીમાં એવી એક કહેવત છે કે અંધારામાંથી ગયા શિવાય પ્રકાશ દેખાય કેમ? સૂર્યને પ્રભાતે ઉગવા માટે અંધા-રામાંથી જવું પડે છે. સમાન્ય લોકોની સમજ કહું છું. શાસ્ત્રની સમજ કહેતો નથી. અંધારા-

માંથી ગયા વિના પ્રકાશની પ્રાપ્તી થતી નથી. આ આંચમાંથી ઉપદ્રવમાંથી અને ધમકીમાંથી બ્હાર પડયા શિવાય સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ નથી. નિશ્ચય જોઇએ છે. સ્વરાજ્ય એટલે શું એ મ્હેં આપને કહ્યું.

મ્હારા મિત્ર કેલકરે કહ્યુંજ છે કે સ્વરાજ, એટલે ઇગ્રેજ લોકોને કહાડી મુકી આપણી સત્તા તે સ્થાને સ્થાપિત કરવાની નથી; પણ પ્રજાના હક હાથમાં લેવા એ છે; ઇગ્લાંડને આ એક પ્રજાને ગુલામ રાખ્યાથી કંઇ લાભ છે કે ? આનો જો બરોબર વિચાર કર્યો તો આજ એકંદર જગત્‌ની સ્થિતીપરથી એવું દેખાઇ આવે છે કે કોઇ દિવસે પણ ઇંગ્લાંડને પોતાના હાથમાના સામ્રાજયના અવયવ જે પ્રાંત યા દેશ છે તે દેશોને સ્વતંત્રતા આપવાની જરૂર પડશે. કોઇ દિવસે પણ આ વાત બનવાની છે. બનવી જોઇએ; પણ તમે-જો કંઇ કરશો નહી તો માત્ર બનવાની નથી. આખી રાત્રિ જાગી ચોર જયારે આવ્યો ત્યારે સુતેલા તેવી તમારી સ્થિતી થશે. સમય આવેછે; પરમેશ્વરની કૃપાથી જગત્‌ના-અન્ય પ્રજાની પૂનર્ઘટનાનાં સ્વરૂપ કદાચિત્ તમને અનુકુળ થશે; પણ આ કાળ અનુકુલ થયો. તમે જાગતા હશો તો તેનો ઉપયોગ, નહીં તો સુતા તો સુતા.

૧૮૫૮ ના વર્ષમાં હિંદુસ્થાન સરક
એકટ થયો તેને થયે આ વર્ષે ૫૮ વર્ષ
૫૮ વર્ષમાં શુ થયું ? અધિકારી પ્રબળ
સત્તાધારી થયા, લોકોની સત્તા કમી
એટલે સુધી કે કુળકર્ણી અમારે નહીં
નોકર જોઇએ છે સઘળા, કોઇને પોતાના
વંશપરંપરાથી અધિકાર હતા તેપણ ગયા
કમીશન નિમાયું. ત્યારે લક્ષ નહીં ખેચ
કંઇ ઉપાય નહીં. વિંચુરકર તે સમયે
હતા. સૈન્યના માલેક હતા. કોઇ ૧૦
કોઇ ૧૫૦૦૦ ની સેનાના અધિકારી હ
કહ્યું કે તમારે ૧૫ હજારની સેના પુ
પડેછે અને તમને (અમારે) ૧૫ લા
આપવા પડે છે અને તમને ખર્ચ
૧૪ લાખ; ત્યારે એક લાખ રૂપીયા
[illegible] ખાવાનું

૫૦-૬૦ વર્ષમાં આ પ્રાંતનો સઘળો અધિકાર યુરોપિઅન અધિકારી વર્ગના તાબામાં ગયો છે. એપરથી એમ સમજતા નહીં કે હું યુરોપિઅન અધિકારી વર્ગને ખરાબ કહું છું; તે ઘણા મ્હેં અને શીખેલા છે. વિલાયતથી ઉત્તમ વિદ્યાર્થી આવે છે તેને આ જગ્યાઓ મળે છે; તેઓનાં કર્તૃત્વશક્તિ અધિક હોય છે; પરંતુ આ સ કબુલ કરવા છતાં તેઓને આપણે માટે કામ કર ઘસારો લાગે છે. વિલાયતની હવા ઠંડી અ અત્રેની ઉષ્ણ હવા હોવાથી તેઓને અધિક પગ આપવો પડે છે. આપણા કલ્યાણ માટે આવે તેને તમે ના કહેશો ? આ સર્વ વાત અમને કબ છે. તેઓ કદાચ અમારા કરતાં સ્હેજસ વધારે કામ કરતો હશે એપણ હું નાકબુલ ક નથી. મ્હારું કહેવું એટલુંજ છે કે તે કામ ક અમે તૈયાર હોવા છતાં તે કામ અમારું છતાં અન્યના હાથમાં કેમ ? પુના અને પ્રાંતના લોક જઇને વડોદરાનો રાજ્યકા ચલાવે છે તો તેજ રાજ્યકારભાર

તાબામાં ગયો, એક રહ્યો સંસ્થાનિકના તાબામ
આ દેશના લોકો કામ કરવાને લાયક છે એ
એક ભાગ કહે છે. બીજા ભાગમાં તેઓ નાલાય
છે એમ અધિકારી કહે છે, અને અમે પ
તેઓના શબ્દ ઝીલી લઇને તેના જેમ ગાંડાન
માફક બોલવા લાગીએ છીએ.

હવે અમને વંશપરંપરાનો સંસ્થાનિક મા
ચાલશે નહીં. અમારે અમે નિવડેલો કોઇ ફ
અધ્યક્ષ ચુંટવો જોઇએ..........એ ર
ઐતિહાસિક સમશ્યા અથવા વિસંગતતા છે
જે પ્રાંત મરાઠાની રાજધાની હતી તે પ્રાંતને
સંસ્થા અને વ્યવસ્થા આપવાની નહીં, અને
પ્રાંત એ પ્રાંતને અવલંબીને હતા તેને
વ્યવસ્થા મળે. તેનું કંઈ કારણ નથી. અ
શા માટે એવા થઇએ નહીં ? મ્હે આપને કહ્યું
ગાયકવાડ અને સિંધીયા સરકારે પૈસા અને ફો
લડાઈ માટે, યુરોપમાં મોકલ્યાં છે. અમા
તાબામાં હોત તો અમે પણ તેમજ કર્યું હોત
બ્રિટીશ રાજયનું જવું કે બ્રિટીશ રાજયનું રહેવુ
એ વાત સાથે આ વાતનો કંઇ એક પણ સંબં
નથી. પરંતુ અધિકારી વર્ગની, પરકીય અધિ
વર્ગની સત્તા રહેવી ન રહેવી એટલો ભેદ

આ વ્યવસ્થામાં ભેદ છે. મૂળ જે સામ્રાજ્યની સત્તા તેમાં ભેદ નથી. મ્હને લાગે છે કે અગાઉ લૉરેન્સ સાહેબે આ જે સ્વરાજ્યની હિલચાલ ચાલે છે તેના સંબંધમાં એમ શુચવ્યું હતું કે હિંદુસ્થાનના વિભાગ પાડીને જુદા જુદા સંસ્થાન કાઢવા જોઇએ. તેમાં કોઇ નિપુણ જનોને રાખવા અને માત્ર પરરાષ્ટ્ર સાથે સંધી કરવાના, ઈંગ્રેજી રાજ્ય ભયમાં ન આવી પડે એવા પ્રકારની લશ્કરની કિંવા આરમારની વ્યવસ્થા કરવાના વિગેરે જે અધિકાર છે, તે માત્ર આપણા (બ્રિટીશ સરકારના) તાબામાં રાખો તે અધિકાર તમે તાબામાં ન રાખો રાખો એવું (અમે) કહેતા નથી. સ્વરાજ્યની વ્યવસ્થામાં આ ઉપરના સામ્રાજ્ય સરકારના પ્રશ્નો છે, હિંદુસ્થાનનો અન્ય પ્રજાઓ સાથે કેવો સંબંધ હોવો જોઇએ. અમુક બાબત માટે લડાઇ કરવી કે ન કરવી અને જે વેળા પરરાષ્ટ્ર સાથે સંબંધની વાત આવે, ત્યારે તે સમયે શું ધોરણ સ્વિકારવું એ ઇંગ્લાંડે ખુશીથી પોતાના તાબામાં રાખવું. સ્વરાજ્ય માગનારા લોકો એ બાબતમાં અડચણ કરવા માગતા નથી. અમારે જે જોઇએ છે તે એકે આજ જેવી રીતે દેશી સંસ્થાનમાં અમે અમારી વ્યવસ્થા કરી

છીએ તેજ પ્રકારે તે વ્યવસ્થા અત્રે કરવા
અધિકાર જોઇએ છે. અમારૂં જે કંઇ
ઉત્પન્ન આવે તે અમુક બાબતમાં ખર્ચ
શિક્ષણ માટે ખરચ કરીએ, દારૂમાંથી
ઉત્પન્ન થાય તો તેને બદલે બીજો કોઇ કર
તે અમે ઠરાવીએ અને તે પ્રમાણે અમે
રાખીયે; તેમાં હાથ નાખતાં નહીં. આ હું ન
કહું છું એમ નથી. એમ લૉરેન્સ
કહ્યું છે. જો હિંદુસ્થાનમાં સુધારણા કર
બઢાઇ પછી કોઇપણ પ્રકારે એની વ્યવ
વાનો સરકારનો હેતુ હોય તો સર્વ હિં
ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંત કરો, તેમના મગજ
ભાષામાં કલ્પના ન્હોતી; પરંતુ અમે
ઉમેરીએ છીએ. મરાઠી પ્રાંતનું, તેલંગી
કાનડી પ્રાંતનું એવું એક એક સંસ્થાન
હિંદુસ્થાન એ મ્હોટો દેશ છે. ભાષા
વિભાગ કરો. જોઇએ તો મરાઠીનો ભા
કાઢો, ગુજરાતીનો જુદો કાઢો, પણ ઉ
અને મુસલમાનને કેવી રીતે શિક્ષણ
સંબંધી પણ હું બોલવાનો છું.
[illegible]

મુસલમાન અને હિંદુએ કેવી રીતે વર્તવું એ ?
તેઓ નક્કી કરી શકે તેમ નથી? હાલ એ
બાબતો ન આપવાના સંબંધમાં આ કારણે
(બ્હાના) છે. કંઇ હાથમાં ન આપતાં, કોઇપ્ર
પ્રકારની સત્તા આપણા તાબામાં ન હોવા છત
ભાતના દાણા ફેંકીને લડાવી મારવાની વાત
આમાંથી ભવિષ્યમાં કંઈ હક્ક મળે; સ
તાબામાં આવે, તેની પાયરી તરીકે જો. અ
આપ્યું હોય તો તેની કીંમત છે. નહીં તો તે
કીંમત નથી થાય છે શું! ભલા એ સુશિક્ષિ
જનોને એ ચાર ઘડી લડાવી મારવાની આ કલા
સ્વરાજ્યથી અમે એવુ માગીએ છીએ
આખા હિંદુસ્થાનમાં આવા પ્રકારના
સંસ્થાનો થાય તે સંસ્થાનોમાં પ્રથમ

અને હાલ જે જુદા જુદા ૭-૮ પ્રાંત છે તે કરત જોઇએ તો આઠના વિશ પ્રાંત કરો. અને લોકોને જે રીતે સુલભ પડે, તેઓને પસંદ આવે, તેઓના હાથમાં સત્તા રહે એ રીતે આ પ્રાંતની વ્યવસ્થા કરો. એજ સ્વરાજ્યની માંગણી છે. સ્વરાજ્યની માગણી એટલે બાદશાહને કાઢો એમ નહીં. કદાચ આ વ્યવસ્થા માટે કોઇ કોઇ ઠેકાણે ઇંગ્રેજ અમલદાર તમારે લાવવા પડશે. કબુલ છે વાત. પણ તે અમલદાર અમારા રહેશે, લોકોના રહેશે, લોકોના નોકર તરીકે રહેશે, તેઓ આપણા ધણી તરીકે રહેશે નહીં. જે કંઈ હો હિંદુસ્થાનની સુધારણા કરવાની છે તે સુધારણ કરવાને કેવળ અમારા લોકોની બુદ્ધિ પુરી પડશે નહી. અગારે ઇંગ્લાંડમાંથી, અમેરીકામાંથી મા ણુસો લાવવા પડશે; પણ તે લોક અમને જવા બદાર રહેશે. બેજવાબદાર રહેશે નહીં. ત્યારે એ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો યુરોપિયન લોક વિરૂદ્ધ આ હિલચાલ છે એમ કંઈ કહી શકાય નહીં.

હિંદુસ્થાનમાં થોડા થોડા કૃતિનો આરંભ થયો છે, મદ્રાસમાં બીઝાંટબાઇએ હોમરૂલ લીગ કહાડી છે; અત્રે પણ અમે કહાડી છે; અને એજ પ્રમાણે બંગાળમાં કિંવા અન્ય સ્થળે જરૂરી

હોમરૂલ લીગ નીકળશે. કદાચ કોંગ્રેસ આ પ્રશ્ન હાથમાં લઇ તેજ પોતે લીગ કાઢશે તો બાકીના લીગ તેમાં ભળી જશે. ઉદ્યોગ એકજ કરવાનો છે. આ ઉદ્યોગ અને તમે કરનારા છો. ફાયદાનો પ્રશ્ન છે સ્વરાજ્ય અમારે મેળવવાનું છે તે કિયા પ્રકારે મેળવવું તે કહ્યું. તેનાથી હાલની સ્થિતિમાં આગળ જતાં શું ફરક પડશે તે કહ્યું. લૉર્ડોની સભાને એવાં સ્વપ્ન આવવા લાગ્યાં છે. લૉર્ડ હાર્ડિંજ સાહેબે સિવિલીયન લોકોને કહ્યું કે [illegible] કાળમાં તમારો અધિકાર તમારા હાથમાંથી [illegible] લોકોને આપવો પડશે આપણી વિરૂદ્ધ [illegible] જે લોકો છે તેઓને આ કામમાં [illegible] આવતાં લાગ્યાં છે અને તેઓ ગાય [illegible] :— આમો એ નીહીં લઇએ; એ [illegible] એનો ખુલાશો શું [illegible] તેને એવાં [illegible] લાગ્યાં છે. તેઓ [illegible] છે કે [illegible] વ્યવસ્થા કરવી [illegible]. તમારે [illegible] એક પ્રથમ કર્યું દેશકાર [illegible] મનુષ્યની એવી ખાત્રી કરી આપવી [illegible] એજ અમારૂં ધ્યેય છે એ માટે અમારે [illegible] કરવાનો છે. એટલુંજ નહીં પણ કંઇ [illegible] વ્યવસ્થા અમારે જોઇએ આ માગણી [illegible]

માંડવા જોઇએ.

આ સંબંધી મતભેદ રહેવો જોઇએ નહીં. મધ્યમ પક્ષ અને રાષ્ટ્રીય ઉભયનું એકજ ધ્યેય, એકજ માંગણી માંડીને એકજ મેળવવાનું છે. આવી ભાવના રાખીને જે આ ઉદ્યોગ કરવાનો તે માટે હોમરૂલ લીગ કરીને જુદી સંસ્થા કહાડી છે. કાંગ્રેસ આગળ આ વિષય માંડવામાં આવ્યો છે. પરંતુ કાંગ્રેસ એ વર્ષમાં એકવાર મળનારી હોવાથી એક વળાની તક ગઈ એટલે બીજે વર્ષે. પરંતુ વર્ષભર આ ઉદ્યોગ અમારે કરવાનો છે. એ કાંગ્રેસને કબુલ છે, એવી બુધ્ધિથી આ લીગ અમે કહાડી છે. તમારે શો ઉદ્યોગ કરવાનો છે. અને આને શી મદદ કરવાની છે, તે ધ્યાનમ્ રાખો. કદાચ પાછળથી પોલીસનો ત્રાસ થશે નહીં થાય એમ નહીં. 'લવાજમ ભરનાર થયો મેમ્બર થયો કે!' 'હા, થયો છું' એમ કાં જોઇએ, બીજું આ કામમાં કેસ ચાલ્યો ત આમાંનો વકીલ પસા લીધા વિના કેસ ચલા

એક રૂપીયો આ કામમાં આપવો એ રાજદ્રોહ નથી. આના મેમ્બર થવું એ કંઈ રાજદ્રોહ નથી. એ ઉપરાંત (૧ રૂપિયો આપવા અને મેંબર થવા ઉપરાંત) તમારે કંઇ કરવાનું નથી. બાકીનું કામ કરવાનો બોજો આ લીગ પોતાના ગ[illegible] લ્યે છે. તો આવી વેળાએ મહારાષ્ટ્રના લોકોએ ચુપ બેસવું ? કોઇપણ હોય, મુસલમાન, હિંદુ, મારવાડી હોય, સર્વ અમારે જોઇએ છે; નહીં જોઇએ એવા કોઇ નથી; આમાં જાતિભેદ ધર્મનો ભેદ ન[illegible] આમાં હિંદુસ્તાન માટે કામ કરવાનું છે. પ્હેલાં જેમ મ્હેં એક ઠેકાણે કહ્યું હતું કે તમારા વ્યાપારમાં એમ છે કે પોતાનાં નફા[illegible]ાંથી એક આનો ગૌરક્ષા માટે રાખે છે. એવો એ રિવાજ છે. તમને હું પુછું છું કે અત્રે પણ એક આનામાંથી એક પૈસો અર્ધો પૈસો અમને વ્યાપારી લોક કાં આપે નહી? હિંદુસ્થાન એ મોટી ગાય છે, ન્હાની સુની ગાય નથી. તે ગાયે તમને જન્મ દીધો છે, તે એના ઉદ્યોગપર તેની ફલદ્રુપતા પર, તેનું દુધ પીને તમે પોતાનો [illegible] છો.

તે જો કાળજી કરે નહીં, તો [illegible] છે; તેમ તમને કહેવું પડશે.

સાધારણ ગોપુત્રોને જે લોકોમાં નામ છે તે તમને કહેવું પડશે. એટલી વાતો મ્હેં આપને કહી. આ સંસ્થા નિર્માણ થઇછે, ઉદ્યોગ શરૂ થયો છે. તેનીપર સંકટ આવે તે સહન કરવા અમે તૈયાર છીએ; તે સહન કરવાંજ જોઇએ; સ્વસ્થ બેસવું પરવડશે નહીં; આ માટે એવી રીતે મદદ કરો, આ પ્રમાણે કાર્યને સહાય કરો, પછી ઇશ્વર તમને તજશે નહી, એવી મારી ખાત્રી છે. ઇશ્વર કૃપાથી આ વાત સાધ્ય થવી જોઇએ માત્ર અમારે ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ, બહુજ જુનુ તત્વ એ છે કે God helps those who help themselves જેઓ પોતાને મદદ કરે છે તેને પરમેશ્વર સહાય કરે છે, આ ગ્રન્થમાંનું તત્વ છે, ઇશ્વર કયારે અવતાર લે છે, તો જ્યારે તેની પાસે [illegible] કરી પ્રાર્થના કરો ત્યારે, ઇશ્વર નિરર્થક અવતાર લેતો નથી. આળસુ લોકો માટે ઇશ્વર અવતાર લેતો નથી; ઉદ્યોગી લોકો માટે ઇશ્વર અવતાર લેશે, એટલે ઉદ્યોગમાં લાગો.